

La família i la professionalització de l'Educador/Pedagog social

La professionalització de l'Educador/Pedagog social té diversos nivells de responsabilitat, als quals corresponen formació inicial i qualificació diferents. Els nivells no universitaris (nivell 2 i nivell 3) existeixen o existiran a Espanya; i igualment estan implantades les noves titulacions (nivell 4 i nivell 5), i reconeguts els diplomats en Educació Social i els llicenciats en Pedagogia amb lliure opció de cada Universitat per l'especialitat en Pedagogia Social (II cicle), en ús de l'autonomia que deixa en les seves mans un elevat percentatge de crèdits a impartir.

Allò més freqüent, a Espanya, és denominar *Educador Social* al diplomat en Educació Social; i *Pedagog Social*, al llicenciat en Pedagogia, amb itinerari dins aquesta opció. No obstant a la pràctica, prescindeixo de les diferències entre aquests nivells (4 i 5), encara que interessin acadèmica i administrativament.

La professionalització de l'Educador/Pedagog Social no pot entendre's al marge dels Serveis Social, on inexorablement està integrada ja que forma part dels equips multiprofessionals, contemplats en totes les disset Lleis Autònòmiques, tant en els serveis públics com en els privats, d'acord amb allò establert segons convenis i concerts.

L'objectiu és clarificar i acotar, de la millor manera possible, els fonaments teòrics i administratius de l'Educador/Pedagog Social, sense ometre constantment al·lusions a les tècniques d'intervenció que li són pròpies; però no és aquest l'espai explotat. Opto per fonamentar i classificar.

Deixo de banda testimonis i programes d'ajuda a la família, promoguts per les Administracions i les ONG(s) el 1994, que va ser declarat per les Nacions Unides Any Internacional de la Família. Em permeto, malgrat això, servir-me d'unes paraules de la Convenció sobre els Drets del Nen (1989):

La família constitueix una unitat bàsica de la societat i, per tant, requereix una especial atenció.

En el text de la Convenció es considera que la família és un grup fonamental de la societat i del seu entorn natural per al creixement i benestar dels seus membres, en particular dels nens... (Lopatka, 1989, 34 i 36).

1. Intervencions professionals preventives i d'ajuda.

Si els Serveis Socials Bàsics o Generals o Primaris poden dividir-se en serveis preventius i d'ajuda, per paritat, l'activitat professional de l'Educador/ Pedagog Social és preventiva i auxiliant.

La formació inicial acadèmica per exercir aquest nivell professional, prescindint ara dels no universitaris, és l'atorgada per la diplomatura en Educació Social, sense excloure, a priori, la de la llicenciatura en l'especialitat de Pedagogia Social en el II cicle. La formació permanent, indispensable donada la multiplicitat de funcions, es realitza a través de seminaris, cursos, postgraus..., escollits segons preferència o àmbits professionals. Institucions públiques i privades rivalitzen per ofertar aquestes possibilitats formatives, malgrat l'advertiment d'una certa desorientació com a conseqüència de la implantació de les noves titulacions en educació social.

Les tècniques d'intervenció són les qualificades pels especialistes en alguna d'aquestes modalitats:

- **Preventives sanitàries** físiques o mentals: campanyes publicitàries, dissenys de jornades d'higiene, assessorament en centres d'orientació familiar...
- **Preventives higièniques socials**, molts esteses a Alemanya per G. Iben, defensor de l'anomenada *Pedagogia de la calamitat*. Totes elles utilitzen qüestionaris, mass media, etc.

1.1. Intervencions preventives.

Les disset Lleis de les Comunitats Autònomes assignen als Serveis Socials la **prevenció**; la de la Comunitat d'Andalusia, per exemple, ho fa amb aquesta expressió:

Prevenció i eliminació de qualsevol discriminació, per raó de raça, sexe o qualsevol altra condició o circumstància social (Art. 6è, 6).

Les intervencions educatives preventives constitueixen el **primer nivell**, el de major facilitat d'aplicació i el més eficaç.

A) **Ambit: la família normal**

Per la seva mateixa naturalesa, la prevenció, enfocada a evitar les deficiències socials, es practica amb aquelles famílies, la conducta de les quals no ha sofert encara cap desviació. Ha estat, des de sempre, l'objectiu de la Pedagogia Familiar (Quintana, 1993), on es distingeixen:

■ **Atenció a les famílies noves.** És una de les fites a assolir en el *Pla integral de suport a les famílies*, dissenyat per la Generalitat de Catalunya, en la celebració de l'Any Internacional de la Família (1994); en el qual es parla de quatre aspectes principals:

- Comptabilització del treball extradomèstic i la família.

- Política protectora del desenvolupament ocupacional femení, horari de treball, contracte a temps parcial, baixa per maternitat, interrupció de la carrera professional...

- Marc jurídic competencial, integrat, en el cas espanyol, en la Llei/Estatut dels Treballadors (1980) que regula la suspensió amb reserva del lloc de treball, l'excedència, el permís de lactància, la incapacitat laboral transitòria...

- Programació concreta per a les guarderies, per a la salvaguarda dels drets laborals, per a la consecució de la flexibilitat dels horaris, per a la implantació del reciclatge laboral...

■ Preparació i foment del sentiment de **paternitat/maternitat** (Paetzold-Fried, 1989).

■ **Relació intergeneracional** que comporta la integració de les persones de la tercera edat en les llars dels fills o dels familiars pròxims a ells; atén als possibles problemes derivats de la convivència entre tres generacions, en les famílies patriarcals.

B) Prestacions i funcions

La Llei de Serveis Socials de Castella i Lleó les verbalitza així:

Són prestacions i funcions d'aquests serveis: a) informació, orientació i assessorament als usuaris...; b) promoció de la convivència i integració familiar i social; c) ajudes a domicili als individus o familiars que ho precisin (Art. 6è, 2).

A continuació detallem les **prestacions principals**:

1ra.) Protecció i recolzament familiar, essencial en la intervenció educativa familiar.

2na.) Orientació/assessorament familiar, les tècniques de les quals són dominades per aquells que exerceixen aquestes funcions, constitutives avui d'una especialitat pedagògica; en elles, els educadors familiar s'hi han d'entrenar (Otero, 1984; Ríos, 1993; Cerver, 1984; Paetzold-Freid, 1989).

3ra.) Ajuda a domicili i serveis de convivència, expressament citades en força Lleis Autònòmiques de Serveis Socials (Llei de la Comunitat de Madrid, Art. 8è), perquè d'aquesta manera es desvincula a alguns membres familiars del seu context socioafectiu lògic i habitual, i fins i tot resulten econòmicament més rendibles.

4rta.) Planificació familiar, implantada en Centres específics o en els Serveis Socials Bàsics. La Convenció sobre els Drets del Nen (1989) la suggereix:

Els Estats Parts asseguraran la plena aplicació d'aquest dret i, en particular, adoptaran les mesures apropiades per:... f) desenvolupar la prevenció sanitària preventiva, l'orientació als pares i l'educació i servei en matèria de planificació familiar.

5ena) Educació familiar per a la salut, amb programes especials en

**L'ajuda és la
medul·la de tota
intervenció
educativa no
formal**

moltes Comunitats Autònomes i amb acollida en els nostres departaments universitaris, en què s'han llegit diverses tesis doctorals sobre aquesta matèria.

6ena) Educació sexual, tant a la parella, com als fills. La prevenció de problemes d'aquests tipus pot garantir l'estabilitat del matrimoni i la fluïdesa en les relacions paterno-filials. La bibliografia és abundant (Mora-Salvat, 1989; Money-Ehrhardt, 1982).

7ena) Socialització en la família. En el si familiar es produeix la qualificada habitualment com *socialització primària*; és una de les funcions bàsiques d'aquesta institució social i ha estat molt investigada per sociòlegs i psicòlegs socials (Arranz-Olabarrieta, 1991, 175-185; Paaetzold-Fried, 1989, 142-163; Coloma, 1993; Muhlbauer, 1980).

1.2. Intervencions d'ajuda o auxiliants.

Constitueixen el segon nivell d'intervenció, més pròpia de la Pedagogia Social que de la Pedagogia Familiar. Des del 1976, el Consell d'Europa té publicat un llibre titulat *Los servicios de ayuda familiar*. Per a no pocs teòrics de la Pedagogia Social, l'ajuda és la medul·la de tota intervenció educativa no formal, perquè opinen que la Pedagogia Social és la *Pedagogia dels necessitats*. Així han pensat Mollenhauer i tots els moviments alemanys rotulats en forma genèrica *Hilfe* (ajuda), principalment referida a la joventut (*Jugendhilfe*).

Les tècniques d'intervenció són ja més sofisticades i requereixen un aprenentatge més controlat i prolongat que les manejades en la intervenció preventiva primària. En les noves titulacions universitàries, aquest aprenentatge ha de verificar-se en el **practicum**. Previ al diagnòstic de les necessitats patides, l'usuari reclama la solució i la tolerància, per a no perdre qualitat de vida ni benestar social. Les nostres facultats han de entestar-se molt més en l'ensenyament/aprenentatge del diagnòstic pedagògic i de les solucions de les dificultats, amb procediments tècnics, típicament educatius, com únic camí per a identificar i diferenciar la professió d'educador social d'aquelles més tradicionals: psicòleg, treballador social...

Em fixaré en dos àmbits d'intervenció auxiliant:

1r.) Famílies atípiques. Si la intervenció educativa està orientada a les famílies normals, l'auxiliant o d'ajuda ho està a les famílies que deixen de tenir una conducta habitual, corrent i comuna. Són famílies que, estadísticament, estan fora de la zona de normalitat (68% en la corba de Gauss) i se situen sobre o per sota d'ella. Les necessitats es troben en les famílies atípiques inferiors, és a dir, en les que es descobreixen anomalies o situacions negativament especials. Entre les famílies atípiques inferiors estan les **famílies monoparentals**, a causa de la defunció d'un dels pares, a la separació, al divorci i a la maternitat de solteres (Comellas, 1993; Sander, 1989). Les circum-

tàncies socioeconòmiques, les crisis vitals d'un dels cònjuges o d'ambdós, les compensacions del cònjuge inexistent o absent i els múltiples factors distorsionadors tenen conseqüències educatives innegables.

- 2n.) Famílies en situació de risc social.** A ell condueixen diverses situacions: habitatge en barris d'alt risc social, atur laboral, carència de possibilitats de lleure i temps lliure, etc. La Generalitat de Catalunya -suposo que també altres, encara que ho desconec-, en el seu Pla Integral, al qual he fet referència, ha proposat aquests programes d'actuació amb famílies en situació de risc social: beques de menjador i de material escolar; prevenció de l'embaràs adolescent i atenció a aquest tipus de mares; prioritització en l'assistència dels seus fills a colònies; lluita contra l'abandonament patern; increment en les ajudes a domicili, etc.

2. Intervencions professionals reinsertadores/terapèutiques

Aquestes intervencions reinsertadores educatives es corresponen amb els Serveis Socials Secundaris o Especialitzats; la formació inicial requerida pot obtenir-se ara per diverses vies: diplomant en Educació Social, més postgraus o màster(s) específics-sectorial, segons l'àmbit escollit; llicenciat en Psicopedagogia o llicenciat en Pedagogia, més l'especialització ja indicada. La formació permanent per treballar en rehabilitacions-reinsercions socials és més necessària que no en les intervencions preventives primàries o en les auxiliants. El seu producte és la socialització terciària, també anomenada prevenció terciària.

Les tècniques d'intervenció resocialitzadora s'aprenen al costat de professionals modèlics, en el **practicum** o en contracte laboral en pràctiques en institucions consagrades a aquestes tasques. En moltes ocasions, no resultarà fàcil distingir-les bé de les intervencions del psicòleg, encara que no poden confondre's ambdues ciències; les seves funcions i objectius són diferents. Tant el diagnòstic com la teràpia són més difícils per la seva complexitat i etiologia. Mai no s'insistirà massa davant els formants en educació social, perquè aquest tercer nivell d'intervenció i socialització comporta una gran responsabilitat, exquisida qualificació professional i reciclatge constant. Resocialitzar o insertar són funcions costoses, desgastadores, però en canvi, molt gratificants si s'aconsegueix *rescatar* persones que durant un temps han anat sense rumb.

**Les crisis
familiars
originen
necessitats
especials**

2.1. Les crisis familiars.

No totes les famílies que necessiten resocialitzar-se i sotmetre's a teràpia han patit vicissituds o problemes molt greus, doncs hi ha famílies amb una necessitat de reinserció que no és endògena, sinó exògena, motivada per condicionaments socioeconòmics. Però, és igualment cert que una bona part d'elles han patit esdeveniments traumàtics, productors de conseqüències difícils de superar.

Les crisis familiars originen necessitats especials. En els apartats que segueixen es farà referència contínua a algunes de les principals crisis familiars (Ríos, 1983).

2.2. Teràpia pedagògica familiar.

La millor manera de qualificar la intervenció reinsertadora és denominar-la *teràpèutica*. Per aquest motiu, la Pedagogia Terapèutica Social és una branca de la Pedagogia Social Secundària; és una Pedagogia de les pertorbacions de la conducta social.

A) Concepte de Teràpia Familiar

Teràpia familiar és l'acció educativa, basada en la relació humana entre l'educador-família, tècnicament conduïda, amb el fi de corregir la conducta desviada o equivocada, que en el nostre cas ho és des de la perspectiva social. La Teràpia Familiar es practica d'acord amb algun dels tres principals models:

- 1r.) Model sistèmic:** Es basa en una concepció de la família com un sistema organitzat i interrelacionat, i científicament es justifica per la Pedagogia Sistèmica (Castillejo-Colom, 1987). A Espanya, aquest model ha estat bastant acceptat i és el seguit en Centres de formació terapèutica familiar, tals com el *Centre de Teràpia Familiar* de Barcelona, dirigit pel Dr. A. Sarró i el *Centre Kine*, barcelonès també, i estès a altres ciutats espanyoles. La família, segons aquest model, és un sistema evolutiu i adaptatiu, verdader *cicle vital*, supeditat al genograma en cada branca genealògica.
- 2n.) Model psicoanalític.** El seu fonament és la Psicologia Analítica, en qualsevol de les seves diverses manifestacions, però sempre addicta als esquemes doctrinals sobre l'inconscient i sobre els *complexos* causants de desajustaments en el comportament, al vivenciar emocionalment les relacions familiars, sota la dinàmica profunda de forces libidinoses reprimides o mal encarrilades.
- 3r.) Model estructurat.** Basat en l'Estructuralisme que va tenir una innegable repercussió en la ciència de l'educació, amb màxim esplendor en les dècades de 1960 i 1970, i avui en davallada. No poques tesis de l'Estructuralisme han estat acceptades pel model sistèmic.

B) Ambits de la Teràpia Pedagògica familiar

Són molts i molt diversos:

- 1r.) **Parelles amb dificultats.** Es va suggerir que un dels àmbits de la Teràpia Pedagògica Familiar fos la **parella**, que constitueix, per ella mateixa, una família, o que forma en part. Tota parella, abans d'arribar a una ruptura, passa per situacions crítiques de tipus eròticosexual; una de les intervencions terapèutiques és l'educativa, encara que no sigui suficient per si sola.
- 2n.) **Parelles separades.** Referent a la separació conjugal, amistosa o jurídicament consumada, pot i ha d'actuar-se educacionalment en tasques de mediació, de teràpia en grup, d'assessorament-orientació, d'emparament dels fills, etc.
- 3r.) **Parelles divorciades.** Són aquelles que han portat la separació al jutjat, han complert els requisits legals per obtenir el divorci, i han trencat el vincle civil que els unia. Si haguessin donat caràcter religiós al seu enllaç previ, poden reduir la seva ruptura a efectes civils o gestionar la declaració de nul.litat, en el cas de la religió catòlica. El període en què les parelles es divorcien o tramiten la seva nul.litat és estressant i l'educador/pedagog social és un dels possibles professionals que intervenen, per a alleugerir i aconseguir l'adaptació a un nou estil de vida, que ha estat precedit per vivències traumàtiques.
- 4rt.) **Fracàs escolar dels fills.** En Sociologia de l'Educació es considera provat que un dels factors explicatius del fracàs escolar és la família, sobre la qual, sigui quina sigui la causa, repercuteix la manca de l'èxit filial en els estudis. Espanya ha assolit un elevat i alarmant índex de fracàs escolar en totes les modalitats i nivells educatius. L'educador/pedagog social treballarà en la recomposició del nucli familiar, ferit per aquesta contrarietat on troben frustracions parentals d'anhels legítims i compensacions personals. La dinàmica familiar davant el fracàs escolar és profunda i desequilibradora.
- 5è) **Famílies violentes i amb maltractaments.** L'element comú a tot maltractament és l'**actitud violenta**, exterioritzada entre els cònjuges o en les relacions paternofilials. La violència contra els fills, sobretot si és física, volta el delictes; però els educadors/pedagogs socials limiten la seva intervenció, amb prudent racionalitat, a l'àmbit que els és propi, sense fer cas de la intervenció d'altres professionals: treballadors socials, psicòlegs... Canadà, entre d'altres països, ha posat en circulació tècniques dialogants especials entre els educadors i els pares dels nens maltractats. La Llei de Serveis Socials de la Comunitat Autònoma d'Extremadura contempla aquest àmbit:
El Servei Social Especialitzat farà les tasques de detecció dels maltractaments, abusos, explotació i manca d'atenció vers els nens i joves... (Art. 9è, 2).

- 6è) Promoció de la convivència familiar.** Quan la permanència en la llar resulta desaconsellable per als fills i, per tant, no pot afavorir-se directament la convivència entre els seus membres, la Pedagogia Terapèutica familiar ha de cercar altres sortides substitutòries:
Mitjançant prestació d'allotjament temporal o permanent a les persones mancades de llar o amb greus problemes de convivència, a través de residències, llars substitutòries i habitatges tutelats. (Llei de Serveis Socials del Principat d'Astúries, Art. 6è., 1, f).
- 7è) Famílies marginades,** per un o altre motiu:
- **Famílies amb membres disminuïts,** de tota classe, singularment els que pateixen discapacitat psíquica social, una de les diverses integrants de la disminució psíquica.
 - **Famílies amb membres drogodepenents:** tabaquisme, alcoholisme i drogadicció (Vega, 1983; Kaufmann-Kaufmann, 1986).
 - **Famílies amb membres marginats,** per raons ètniques i racials, religioses, culturals, lingüístiques, homosexuals, de prostitució, de presidi...

3. Acollida familiar i adopció.

Alguns educadors/pedagogs poden exercir la seva professió en aquest camp. La política social familiar determina i senyala preferències per l'acollida simple o per l'adopció. Si es manté el principi d'integració, la família biològica és el millor niu per als seus fills; consegüentment, un nen sol n'ha de ser separat, en casos extrems, quan les circumstàncies impedeixin el seu desenvolupament físic, psíquic i social.

Teòricament, no resulta còmode pronunciar-se per l'acollida o per l'adopció; caldrà distingir contextos, doncs cada cas requereix la seva solució, de manera que allò que és beneficiós per a un nen pot ser perjudicial per a un altre. Ambdues solucions tenen els seus pros i contres; poden, fins i tot, ser successivament complementàries.

La legislació internacional sobre adopció acostuma a exigir diversos informes sobre la família adoptiva i sobre la biològica, entre ells el de l'educador/pedagog social, abans de procedir a la concessió de l'adopció plena. Els destinataris o usuaris de la intervenció educativa són els pares biològics, els pares adoptius, altres persones presents en la llar i el propi nen.

A Espanya ha estat tema de tesi doctoral netament pedagògica, llegida a la Universitat de Barcelona (Amoros, 1987), i d'un substanciós estudi monogràfic (Ripol-Miller-Rubiol, 1988).

Paciano Feroso
Catedràtic de Pedagogia Social de la U.A.B.

Bibliografía

- **Amoros, P.** (1987) *La adopción y el acogimiento familiar*, Narcea, Madrid.
- **Arranz, E.; Olabarrieta, F.** (1991) *La familia como agente socializador: interacción intrafamiliar entre hermanos y desarrollo psicosocial del niño*, I Congreso Internacional Infancia y Sociedad, Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid, Vol. I, 175-185.
- **Castillejo, J.L.; Colom, A.J.** (1987) *Pedagogía Sistémica*, Ceac, Barcelona.
- **Cervera, M.; Feliu, H.** (1984) *Asesoramiento Familiar*, Visor, Madrid.
- **Coloma, J.** (1993) *La familia como ámbito de socialización de los hijos*;
- **Comellas, M^aJ.** (1993) *La educación en las familias atípicas*;
- **Kaufmann, E.; Kaufmann, P.** (1986) *Familientherapie bei Alcohol und Drogenabhängigkeit*, Lambertus, Freiburg i. Br.
- **Lopatka, A.** (1991) *La Convención Internacional de los derechos del niño*, I Congreso Internacional Infancia y Sociedad, Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid, Vol. I, 33-46.
- **Money, J.; Ehrhardt, A.** (1982) *Desarrollo de la sexualidad*, Morata, Madrid.
- **Mora, G.; Salvat, I.** (1990) *Hacer camino con las parejas; Materiales para los diálogos prematrimoniales*, Claret, Barcelona.
- **Muhlbauer, K.R.** (1980) *Sozialisation*, W. Fink, Munich.
- **Nielsen, R.** (1989) *Familie und Scheinung*.
- **Otero, O.F.** (1984) *Qué es la orientación familiar*, Eunsa, Pamplona.
- **Paetzold, B.; Fried, L.** (1989) *Einführung in die Familienpädagogik*, Beltz, Weinheim/Basel, 205-222.
- **Paetzold, B.; Fried, L.** (1989) *Einführung in die Familienpädagogik*, Beltz, Weinheim/Basel.
- **Quintana, J.M^a** (1993) *Pedagogía Familiar*, Narcea, Madrid, 31-43.
- **Quintana, J.M^a**. (1993) *Pedagogía Familiar*, Narcea, Madrid.
- **Quintana, J.M^a** (1993) *Pedagogía Familiar*, Narcea, Madrid, 173-182.
- **Ríos, J.A.** (1983) *Crisis familiares: causas y repercusiones*, Narcea, Madrid.
- (1984) *Orientación y Terapia Familiar*, Instituto de CC. del Hombre, Madrid.
- (1991) *Documentos para la orientación educativa. III: Orientación Familiar*, Universidad Complutense, Madrid.
- (1993) *La orientación familiar: niveles, contenidos y técnicas*; **Quintana, J.M^a**. (1993) *Pedagogía Familiar*, Narcea, Madrid, 151-157.
- **Ripol-Millet, A.; Rubiol, G.** (1988) *L'acolliment familiar*, Pòrtic, Barcelona.
- **Saez, R.** (1991) *Familia y socialización. Estar bien*, I Congreso Internacional Infancia y Sociedad, Ministerio de Asuntos Sociales, Vol. I, 205-213.
- **Sander, E.** (1989) *Alleinerziehende Eltern*.
- **Paetzold, B.; Fried, L.** *Einführung in die Familienpädagogik*, Beltz, Weinheim/Basel, 69-85.
- **Vega, A.** (1983) *Los educadores ante las drogas*, Santillana, Madrid.